

*Юрій Болтрик,
Марія Джулай*

ДОСВІД РЕСТАВРАЦІЇ ЗОЛОТИХ ПЛАТІВОК ІЗ ЛИТОЇ МОГИЛИ

Лита Могила – один з найвідоміших курганів, з розкопок якого почалася вітчизняна польова археологія. Дослідження пам'ятки заклало підмурок вивчення скіфських старожитностей на теренах Російської імперії. Унікальність кургану полягає в тому, що комплекс його коштовних речей належить до часів скіфської архайки, що надає їм непересічного значення.

Восени 1763 р., з ініціативи опального генерал-поручика Олексія Мельгунова, розпочався перший етап розкопок цього кургану в урочищі Кучерові Байраки неподалік від Єлисаветграда. За сучасним адміністративним поділом це місце розташовано між селами Топило та Копані Трепівської сільради Знам'янського району Кіровоградщини.

Скарб було знайдено в кам'яній скрині під верхівкою насипу. Ця знахідка змінила назву кургану на Мельгунівський. Славнозвісний скарб складався з багатьох цінних речей в асиро-урартському стилі [1, 31; 2, 21-22], які датуються кінцем VII – початком VI ст. до н.е. Вірогідно, це були трофеї скіфів, здобуті в передньоазійських походах.

Знахідки з Литої Могили спочатку надійшли до Кунсткамери, а в 1859–1894 рр. до Ермітажу; деякі речі цього комплексу в 1932 р. було передано до музею Харкова і частково було втрачено під час Другої світової війни [2, 22-24]. Відтоді розкопки Литої Могили проводили ще тричі.

Другий етап розкопок Литої Могили пов'язаний з ім'ям єлисаветградського археолога Володимира Миколайовича Ястребова. У 1892 р. коштом Імператорської археологічної комісії він здійснив розкопки залишків кургану. Під його центром вдалося знайти залишки поховальної споруди катакомбного типу. Оскільки її було заповнено перегорілою частиною насипу, то зрозуміло, що катакомба є впускною і більш пізньою відповідно до головної – спаленої споруди кургану.

Третій етап досліджень знаменитого кургану в 1990 р. здійснила учениця професора О. І. Тереножкіна Нінель Михайлівна Бокій. Своєрідним прологом до вивчення цієї пам'ятки у XX ст. стало відвідування її у 1949 р. Олексієм Івановичем. Тоді він розкопував сусіднє Чорноліське городище, розташоване за 13 км на схід від Литої Могили. О. І. Тереножкін засвідчив, що залишки насипу являли собою горбки та западини,

обмежені по колу валом з трьома неширокими проходами. Діаметр країв колишнього насипу сягав 70 м, ширина їх біля основи була 9-10 м, висота становила 1,5 м [3, 113]. Експедиція Н. М. Бокій зафіксувала перегорілі шари червоного кольору та кільцевий рів навколо кургану. В його західній частині було знайдено прохід-перемичку, по обидва боки від якого виявили кістки людини, собаки, черепи коней [4, 13-14].

Четвертий етап робіт на пам'ятці у 2019 р. провела Центрально-східська експедиція Інституту археології НАН України. Навколо насипу знайшли переміщені уламки шлаку (жужелиці), що під дією високої температури перетворився на склоподібну масу та обпалені брили. Серед них вирізняється частина шлаку з відбитком торця дерев'яної колоди, що, вірогідно, в стані деревного вугілля була "обгорнута" розпеченою масою.

Курган був заввишки від 7 м до 10 м. Під шаром чорноземних вальків його насип ховав велику спалену дерев'яну конструкцію. За обережними оцінками згоріло близько тисячі колод. Дерев'яна поховальна споруда, частково обмазана глиною та чорноземом, збудована на рівні давнього горизонту, була вщент спалена. Згарище поховало багато інформачії, від якої нам залишилися лише крихти [5, 123].

Під час робіт 2019 р. вдалося встановити будову та початковий розмір кургану. Наявність шлаків із залишками горілого дерева, розпаленої лави з дерев'яними включеннями та відбиток торцевої частини чверті дерев'яної колоди є свідченням того, що, крім самої дерев'яної конструкції, використовували додаткове пальне. Різні відтінки та кольори шлаків, обпечена глина, якою замазували щілини, свідчать про відмінні температури в межах та навколо велетенського вогнища.

Повертаючись до речей з Мельгунівського скарбу, зазначимо, що вони не мали слідів вогню. Це свідчить про їхню ізолюваність від основної спаленої дерев'яної конструкції і вказує на те, що скарб потрапив у насип вже після великої пожежі.

Зауважимо, що речових знахідок, які можна пов'язати з основною спаленою спорудою, обмаль. Всі вони виявлені в заповненні котлована над катакомбою, відкритою В. М. Ястребовим. Впродовж експедиції 2019 р. було знайдено:

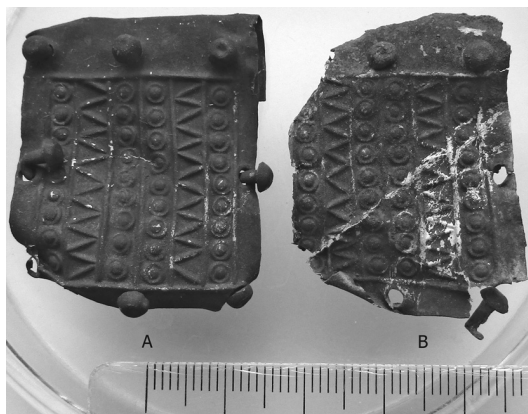
1. Два срібні меблевi цвяшки від асирійського палацового табурета, вірогідно. Шляпки цвяшків, обгорнуті пластиною з електруму, декоровані стилізованими пелюстками. Діаметр шляпки – 1,1-1,2 см, віліла довжина – 1,55 см.

2. Фрагмент середньої частини залізного клинка меча, лінзоподібного в перетині. За допомогою ковальської зварки його було зібрано з двох частин. Довжина, що збереглася – 7,1 см, ширина – 3,25-3,4 см, товщина – 1,3-1,45 см.

3. Велика крапля оплавленого золота розміром 2,0×1,1×1,0 см, частина якої прикипіла до срібла, утворивши єдиний злиток. Себто це вірогідний залишок біметалевого артефакту. Такого самого походження і дрібні шматочки, які можна пов'язати з вірогідними залишками розплавленого поховального інвентарю.

4. Дві прямокутні пластини з електруму із загином у верхній частині, оздоблені геометричним орнаментом (іл. 1 А, В). Ними, імовірно, декорували дерев'яну посудину з тонкими стінками (завтовшки 0,4-0,5 см). Кожну пластину прикрашають шість вертикальних смуг, чотири з яких заповнено кружечками, а дві – зигзагами. Пари смуг з кружечками оточують смугу з зигзагами. До основи кожна пластина кріпилася за допомогою восьми цвяшків (вціліли сім), що були розташовані: по три – на коротких (горизонтальних), та по одній – на довгих сторонах. Розміри першої пластини – 3,85×3,05 см; ширина загину краю становить 1,2-1,05 см; в іншій пластині відсутня смуга лівого краю, оскільки була розплавлена, тому вона вужча – 3,9×2,75 см; у неї загин верхнього краю на кутках теж частково розплавлено, його ширина становить 0,8-0,75 см. Цвяшки згорнуті з тонкої пластинки з електруму на конус, мають висоту 0,7-0,55 см, конічна шляпка має діаметр 0,35 см.

Пластини стилістично відрізняються від речей з Мельгунівського скарбу. Схоже, вони належать до поховального майнового комплексу основної споруди могили. Хоча пластини майже уникнули прямої дії вогню, однак велике вогнище поруч стало причиною утворення шару смол на їхній поверхні. Пластини було вкрито смолою так щіль-

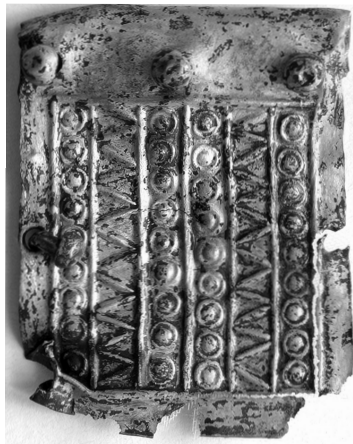

Іл. 1. Пластини з електруму до реставрації
(А – ціла, В – з тріщиною)

но, що на перший погляд не було зрозуміло, з якого металу вони виготовлені (іл. 1 А, В). У польових умовах було зроблено спробу розгорнути одну з них, але пластина тріснула. На місці тріщини під шаром смоли було помітно метал жовтого кольору (іл. 1 В).

Зроблений РФ аналіз засвідчив, що пластини виготовлено з електруму, природного сплаву золота та срібла з домішками міді. За даними РФА (дослідження було виконано на спектрометрі ElvaX компанії Елватех) сплав, з якого виготовлено пластини, містить 13,895% Cu, 57,888% Au та 28,118% Ag, що відповідає складу природного сплаву електрум. Відомо, що тривале перебування золота в землі спричинює зниження пластичності, що, ймовірно, і стало поштовхом до утворення тріщини [6, 50].

Проблема видалення смол з поверхні предмета завжди складна. Зазвичай видалити смолу вдається за допомогою органічних розчинників або їх сумішей. Проте у такому випадку жодний розчинник не допоміг. Далі шляхом підбору дозволених у реставрації реагентів було встановлено, що смола повільно розчиняється у водному розчині мурашиної кислоти. Мурашину кислоту використовують в реставрації для делікатного розчищення від корозії сплавів срібла. Вона не реагує з компонентами вищезазначеного сплаву, не є окислювачем, до того ж досить летюча, тобто її залишки можна легко видалити [6, 48-50; 7, 100]. Розчистку проводили ватними тампонами під мікроскопом з подальшою промивкою дистильованою водою. Розчищення було проведено не повною мірою з метою найменшого втручання у пам'ятку. Окрім того, залишки смоли підкреслюють оригінальний орнамент. Після розчищення пластини було оброблено інгібітором корозії та законсервовано Paraloid B72 (іл. 2).

Іл. 2. Пластина А після реставрації

У процесі розчищення пластина В розламалася на дві частини вздовж тріщини, яка виникла під час роботи в польових умовах. Її було здубльовано на шовковий газ за допомогою Paraloid B72 (іл. 3).

Отже, можемо констатувати, що на давньому шляху (відомому в середньовіччі як Чорний) було збудовано Литу Могилу, вірогідно, у VIII–VII ст. до н.е.

Зведено її над великою дерев'яною поховальною спорудою, яку спалили із залученням додаткового пального. Згодом, наприкінці VII ст. до н.е. у верхню частину насипу потрапив комплекс близькосхідних речей, відомих як Мельгунівський скарб. У V–IV ст. до н.е. під центром кургану було влаштовано катакомбу з двома входними ямами, яку ще у давнину пограбували вщент.

Іл. 3. Пластина В після реставрації

Дві знайдені в процесі розкопок пластини з електруму вдалося розчистити від смоли, що вкрила артефакти в процесі інтенсивного горіння. І саме факт наявності смоли на пластинах, встановлений під час реставрації, дає змогу відокремити ці аплікації дерев'яної чаші від комплексу Мельгунівського скарбу. З огляду на зруйнованість Литої Могили, це досить вагомий аргумент у визначенні культурної приналежності власне головної споруди.

Проведена реставрація надала пластинам експозиційного вигляду.

Джерела і література

1. Придик Е. М. Мельгуновский клад 1763 года // *Материалы археологии России, издаваемые Императорской археологической комиссией*. – Санкт-Петербург : Типография Главного Управления Уделов, 1911. – 31 с.
2. Бабенко Л. И. К истории коллекции предметов из Литого (Мельгуновского) кургана // *Российская археология*. – 2012. – 20-27 с.
3. Тереножкін О. І. Розвідки і розкопки 1949 р. в північній частині Кіровоградської області // *Археологія*. – 1952. – Т. 7. – С. 110-135.
4. Бокий Н. М. Мельгуновский курган – доисследование и версии // *Киммерийцы и скифы. Тезисы докладов междунар. науч. конференции, посвященной памяти А. И. Тереножкина*. – Ч. 2. – Мелитополь, 1992. – С. 13-14.
5. Болтрик Ю., Шелехань О., Собчук В. Дослідження підкурганної поверхні Литої Могили // *Археологічні дослідження в Україні 2019 р.* – Київ, 2020. – С. 120-123.
6. Шемаханская М. С. Реставрация металла. Методические рекомендации. – Москва : ВНИИР, 1989. – С. 48-50.